

УДК 349.3

О. П. Сорока
здобувачка кафедри правознавства
юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

МОРАЛЬНА ШКОДА ВНАСЛІДОК НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ ТА ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ НА ВИРОБНИЦТВІ: ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Постановка проблеми. За даними деяких зарубіжних дослідників, збиток, що наноситься здоров'ю на виробництві та пов'язані з цим втрати для країн, можуть обчислюватися 4-5% загально-го валового національного продукту [1].

У зв'язку з цим актуальним завданням стає раціональне планування заходів щодо запобігання або мінімізації травматизму і профзахворювань, що пов'язано, перш за все, з необхідністю оцінки збитку від їх наслідків.

В даний час існує декілька різних підходів до структурування і кількісної оцінки збитків від втрати здоров'я внаслідок нещасного випадку та впливу шкідливих факторів виробничого середовища. Здебільшого дослідження стосуються особливостей відшкодування матеріального збитку, водночас відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві потребує детального вивчення та аналізу.

Мета даної статті розглянути сутність моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві в аспекті трудових відносин.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням проблеми відшкодування моральної шкоди займалися такі вчені, як С. Рабінович, Л. Корчемна, Є. Солодко, В. Палиук, С. Беляцкин, В. Лапицкий та інші. Також з позицій соціального страхування можна назвати таких вчених В. Андрійв, Д. Божко, Н. Болотіна, М. Клемпарський, О. Кучма, О. Москаленко, П. Пилипенко, В. Прокопенко, О. Процевський, Л. Шумна, М. Шумило, О. Ярошенко та ін.

Виклад основного матеріалу. Детальний розгляд шкоди здоров'ю людей, викликаного об'єктивно існуючими небезпечними і шкідливими виробничими факторами, дозволяє систематизувати відомі форми прояву шкоди для людських ресурсів в залежності від інтенсивності або дози несприятливого впливу на них цих факторів, ступеня віддаленості погіршення здоров'я в просторі і часі в такий спосіб:

1) за інтенсивністю прояву в часі:

- негайно: загибель і каліцтва через пригод на виробництві;

- поступово: зниження працездатності через травматизм;

2) по інтенсивності прояву в просторі:

- близьке оточення (робоче середовище): погіршення здоров'я внаслідок профзахворювань або отриманої травми;

- далеке оточення (довкілля): скорочення тривалості життя, зниження репродуктивної функції, погіршення генофонду нації.

Незважаючи на певну умовність і, можливо, спірний характер наведеної класифікації, вона допомагає переконатися в багатогранності даної категорії, нечіткості її структури і складу окремих елементів. Тому кількісна оцінка збитку від виробничого травматизму і профзахворювань є багатоконпонентною і складною завданням.

Інститут моральної (немайнової) шкоди привертат і продовжує привертати увагу дослідників і практиків. Погляди на нього і до цього часу продовжують різнитися, незважаючи на те, що питання його актуальності та особливостей застосування досить часто розглядалися в іноземній і вітчизняній юридичній літературі. Неодноразово висловлювалася думка і про те, що цей інститут ще «потребує як проведення теоретичних досліджень, так і перевірки практикою» [2].

Маємо константувати, що моральну шкоду досить складно структурувати і оцінити. З позиції трудових відносин вона практично не вивчена.

Очевидно, що моральна шкода в формі фізичних страждань виникає в кожному випадку ушкодження здоров'я. Здоров'я – це правильна, нормальна діяльність організму, стан повного соціального, психічного і фізичного благополуччя [3]. При цьому фізичні і моральні страждання є не тільки наслідком пошкодження органів і частин тіла, погіршення функцій організму, але і пов'язаного з ними порушення сформованого способу життя. Потреби людини не обмежуються біологічним рівнем. Людина живе в суспільстві, є членом трудового колективу, в якому займає певне посадове становище, бере участь в соціально-економічних відносинах. припинення або

зміна цих відносин внаслідок трудового каліцтва, професійного захворювання, створення «мобінгової» ситуації, призводить не тільки до фізичним, але і моральним переживань. Оскільки глибина страждань не піддається точному виміру, складно говорити про яку-небудь еквівалентності розміру компенсації ступеня шкоди. Однак,

розумно і справедливо те, що більшій глибині страждань повинен відповідати більший розмір компенсації, і навпаки, тобто розмір компенсації повинен бути адекватний перенесеним стражданням.

У тісному зв'язку з фізичними та моральними стражданнями знаходяться і психологічні переживання людини, що знаходять свій прояв у хронічному стресі, депресії і т. ін.. Останні нерідко призводять до соматичних захворювань.

Ще одним компонентом, який необхідно розглядати в структурі моральної шкоди, на думку авторів, є майнова складова. Серед науковців-правників (С. Рабінович, В. Лапицький, К. Мельник) найбільш поширена теорія, в відповідно до якої моральна шкода розуміється як «немайнова шкода» – «фізичні і моральні страждання» [4]. Однак, в цивільному законодавстві [5] «моральна шкода» полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи, тобто допускається включення матеріальних витрат до складу моральної шкоди.

Аналізуючи моральну шкоду з точки зору трудових відносин, ми зробили висновок щодо складників її структури. Таким чином, моральна шкода складається з чотирьох складників:

- 1) фізичний, який включає в себе біль, запам'ятовування, ядуху і таке інше;
- 2) моральний, до якого можна віднести страх, горе, занепокоєння та інше;
- 3) психологічний – це стрес, шок, депресія і таке інше;
- 4) майновий – упущена вигода (можливості), альтернативні витрати і т. ін.

При економічній оцінці величини моральної шкоди необхідно враховувати вплив таких факторів: ступінь тяжкості ушкодження здоров'я (тяжкі тілесні ушкодження, менш тяжкі тілесні ушкодження, легкі тілесні ушкодження; інвалідність; втрата загальної привабливості (потворність)); кількість днів непрацездатності; ступінь вини потерпілого; ступінь провини роботодавця; індивідуальні особливості потерпілого (стать, вік, професія, соціальне, сімейне і матеріальне становище); рівень психологічного стресу; втрата життєвих перспектив; ділова репутація; матеріальне становище роботодавця.

Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (далі – Пленум) [6] зазначив,

що під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

У пункті 6 Пленуму зазначено, що при застосуванні норм Кодексу законів про працю України щодо порядку розгляду трудових спорів у справах про відшкодування моральної шкоди, заподіяної працівникові у зв'язку з виконанням трудових обов'язків, суди повинні виходити з того, що за змістом статті 124 Конституції України потерпілий має право звернутися з такими вимогами до суду безпосередньо.

У Пленумі наголошується на тому, що за моральну (немайнову) шкоду, заподіяну працівником під час виконання трудових обов'язків, відповідальність несе організація з якою цей працівник перебуває у трудових відносинах, а останній відповідає перед нею в порядку регресу (статті 130, 132-134 КЗпП, якщо спеціальною нормою закону не встановлено іншого).

24 грудня 1999 року Законом України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України» у трудове законодавство була внесена стаття 237¹, де зазначається, що відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику провадиться у разі, якщо порушення його законних прав призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя [7].

Не дивлячись на те, що Пленум 1995 року, а зміни в Кодексі законів про працю України від 1999 року, однак ми вважаємо, що в ньому досить влучно акцентується увагу на тому, що існує неоднозначність застосування норм щодо відшкодування моральної шкоди на практиці. Тому Пленум вказує, оскільки питання відшкодування моральної шкоди регулюються законодавчими актами, введеними у дію в різні строки, суду необхідно в кожній справі з'ясовувати характер правовідносин сторін і встановлювати якими правовими нормами вони регулюються, чи допускає відповідне законодавство відшкодування моральної шкоди при даному виді правовідносин, коли набрав чинності законодавчий акт, що визначає умови і порядок відшкодування моральної шкоди в цих випадках, та коли були вчинені дії, якими заподіяно цю шкоду.

Судова практика свідчить про те, що суди детально вивчають обставини справи, коли йде мова про відшкодування моральної шкоди внаслідок професійних захворювань на виробництві. Так, у справі № 213/3839/19, [8] яку розглядав Інгулецький районний суд міста Кривого Рогу Дніпропетровської області, позивач звернувся із зазначеним позовом до Приватного акціонерного

товариства «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат» (далі – Комбінат) про відшкодування моральної шкоди. У позові він зазначив, що працюючи на підприємстві, він виконував тяжку роботу, показники якої перевищували допустимі значення, а також підпадав під шкідливу дію пилу, концентрація якого перевищувала гранично допустиму концентрацію через недосконалість технологічного процесу, конструктивні недоліки технологічного обладнання та механізмів (при цьому загальний стаж роботи на підприємстві в умовах впливу шкідливих факторів позивача становить 35 років 4 місяці).

Після проведення обстеження лікарсько-експертна комісія зробила висновок, встановивши такий діагноз позивачу: 1) Коніотуберкульоз: Сидеросилікоз першої стадії, ускладнений хронічним обструктивним захворюванням легень першої стадії легень. 2) Радиклопатія попереково-крижова і шийна переважно справа, з вираженим порушенням біомеханіки хребта і больовим синдромом, нейродистрофією у вигляді плечо-лопаткового періартрозу ПФС другого ступеня. У висновку зазначено, що причиною виникнення професійного захворювання є тривала праця в умовах запиленості повітря робочої зони, рівень фізичного перевантаження, динамічна робота.

Судом було встановлено, що у зв'язку з хронічними професійними захворюваннями порушуються нормальні життєві зв'язки позивача, він позбавлений можливості реалізовувати свої звички та бажання, постійно відчуває больові відчуття: задишка при незначному фізичному навантаженні та ходьбі, кашель з виділенням харкотиння, біль у грудній клітці та міжлопатковій ділянці, загальна слабкість, підвищена втома, головний біль, запаморочення. В результаті вивчення матеріалів справи дійшли до висновку, що тривалий процес лікування позбавляє позивача можливості вести повноцінний спосіб життя. З моменту отримання хронічних професійних захворювань позивач постійно відчуває фізичні страждання та біль, обґрунтовані важкістю самопочуття та особливостями лікування.

Крім того, позивач наголошував на тому, що внаслідок отриманих хронічних професійних захворювань, систематичною потребою отримання медичної допомоги, постійно відчуває психологічний дискомфорт, порушення душевної рівноваги, вираженої у почуттях розпачу, тривоги, дратівливості, у почуттях страху, поганому сні на фоні сильних больових відчуттів, що позначається на його душевному та фізичному станах. Самопочуття позивача не поліпшується, негативні зміни в його житті є незворотними.

Цікавою є позиція відповідача, який обґрунтування заперечення зазначив, що гірничо-збагачувальне виробництво передбачає використання об-

ладнання, машин та механізмів, при роботі яких виникають шкідливі фактори. Праця у важких та шкідливих умовах супроводжується наданням пільг, передбачених Законом України «Про охорону праці», а саме: забезпечення спеціальним одягом, спеціальним взуття та іншими засобами індивідуального захисту, мийними засобами, безоплатно молоком або рівноцінними харчовими продуктами. Відповідач оперував тим, що на Комбінаті діє система управління охороною праці, яка покликана забезпечувати нормальні умови праці, знижувати вплив шкідливих виробничих факторів на організм працівників та попереджати виникнення професійних захворювань у працівників Комбінату. Декларативною, ми вважаємо є теза відповідача, що щороку відповідач впроваджує нові методи і засоби, які б сприяли покращенню умов праці своїх працівників, та витрачає на охорону праці чималі кошти, що закріплено у колективних договорах між дирекцією та трудовим колективом Комбінату.

Статтею 153 Кодексу законів про працю України чітко встановлено, що забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на власника або уповноважений ним орган. Однак відповідач відстоював позицію, що позивач, усвідомлюючи до яких наслідків може призвести робота у шкідливих умовах, продовжував працювати в таких умовах тривалий час, отримуючи за це відповідні пільги і компенсації та більшу оплату праці, мав можливість змінити місце роботи та запобігти розвитку професійного захворювання, але ставив за пріоритет матеріальну сторону життя, а не власне здоров'я.

Суд визнав факт спричинення позивачу моральної шкоди внаслідок настання у позивача стійкої втрати професійної працездатності: 50% безстроково із встановленням III групи інвалідності.

Крім того, встановлено, що внаслідок професійних захворювань позивачу заподіяні моральні і фізичні страждання, що спричинили погіршення реалізації його фізичних можливостей, змінився його звичний спосіб життя, спричинені й інші негативні наслідки морального характеру, що призводить до порушення його звичайного способу життя та вимагають від нього додаткових зусиль для його організації.

Обов'язково маємо враховувати рішенням Конституційного Суду України від 27 січня 2004 року № 1-рп/2004 року [9], де зазначається, що громадяни, яким установлена стійка втрата професійної працездатності, мають право на стягнення на їх користь моральної шкоди. Відповідно до п. 4.1 цього ж рішення ушкодження здоров'я, заподіяне потерпілому під час виконання трудових обов'язків, незалежно від ступеня втрати професійної працездатності, заподіюють йому моральні й фізичні страждання.

На наш погляд важливим у цьому рішенні є те, що суд не взяв до уваги твердження представника відповідача про те, що в діях відповідача відсутня протиправна поведінка, оскільки відсутність причинного зв'язку між завданою позивачу шкодою і протиправною поведінкою відповідача не може бути підставою для відмови у задоволенні позову про відшкодування моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я на виробництві, оскільки до юридичного складу, який є підставою правовідносин з відшкодування моральної шкоди, входять моральні страждання працівника або втрата нормальних життєвих зв'язків, або необхідність для працівника додаткових зусиль для організації свого життя. При цьому вина власника не названа серед юридичних фактів, які входять до такого юридичного складу. Отже, Закон не перешкоджає стягненню з власника моральної шкоди за відсутності його вини, якщо є юридичні факти, що складають підставу обов'язку власника відшкодувати моральну шкоду. І цілком розібравшись в обставинах справи вирішив справу на користь позивача.

Висновки. Таким чином, складність розуміння сутності моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві зумовлюється природою цієї категорії. Оскільки традиційно моральну (немайнову) шкоду розглядають в площині саме цивільного законодавства. А оціночний характер даної категорії спричинює складнощі та неоднозначності застосування її на практиці.

Ми вважаємо, що облік всіх описаних вище складових моральної шкоди та факторів, впливають на її величину, на наш погляд, їх дослідження дозволить дати відносно точну оцінку розмірів моральної шкоди працівникові внаслідок ушкодження здоров'я при виконанні ним трудових обов'язків.

Література

1. Измеров Н. Здоровье рабочего в новых экономических условиях. *Охрана труда и социальное страхование*. № 10. 2001 г.
2. Процьків Н.М. Правові проблеми відшкодування моральної шкоди. *Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. «Правознавство»*. 1996. Вип. 4-5. С. 211-214.
3. Рабінович П.М. Право людини на компенсацію моральної шкоди. *Юридичний вісник України*. 2002 р. № 3. С. 1-4.
4. Рабінович П.М., Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування. Львів: Астрон, 2001. 108 с.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постановва Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>.

7. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII.

8. Відомості Верховної ради УРСР. 1971. Дод. до № 50. Ст. 375.

9. Рішення Інгулецького районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 16 березня 2020 року у справі № 213/3839/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88212960>.

10. Рішенням Конституційного Суду України від 27 січня 2004 року у справі № 1-рп/2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-04#Text>.

Анотація

Сорока О. П. Моральна шкода внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві: деякі актуальні питання. – Стаття.

Актуальність статті полягає у тому, що на думку деяких зарубіжних дослідників, шкоду для здоров'я на виробництві та пов'язані з цим втрати для країн можна оцінити в 4-5% від загального валового національного продукту. У зв'язку з цим актуальним завданням є раціональне планування заходів щодо запобігання чи мінімізації травматизму та професійних захворювань, що пов'язано насамперед з необхідністю оцінки шкоди від їх наслідків. В даний час існує декілька різних підходів до структуризації та кількісної оцінки шкоди від втрати здоров'я внаслідок нещасного випадку та впливу шкідливих факторів виробничого середовища. Більшість досліджень стосується специфіки відшкодування матеріальних збитків, тоді як відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві вимагає детального вивчення та аналізу. Мета дослідження розглядає суть моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві в умовах трудових відносин. Розглянуто деякі актуальні питання розуміння сутності завдання відшкодування моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві. Формується структура моральної шкоди. моральна шкода складається з чотирьох складових: 1) фізична, яка включає біль, запаморочення, задишку тощо; 2) моральні, до яких можна віднести страх, горе, тривогу тощо; 3) психологічні – це стрес, шок, депресія тощо; 4) майно – втрачені прибутки (можливості), альтернативні витрати тощо. Аналізуються особливості моральної шкоди. Розглянуто та проаналізовано судову практику щодо відшкодування моральної шкоди внаслідок професійних захворювань на виробництві. Зроблено висновки про необхідність врахування складових відшкодування моральної шкоди з метою надання порівняно точної оцінки розміру моральної шкоди працівникові внаслідок шкоди здоров'ю при виконанні ним своїх обов'язків. Таким чином, складність розуміння природи моральної шкоди внаслідок нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві зумовлена характером цієї категорії. Тому що традиційно моральна (моральна) шкода розглядається в галузі цивільного права. А оціночний характер цієї категорії викликає труднощі та неоднозначності в її застосуванні на практиці. Ми вважаємо, що враховуючи всі перераховані вище компоненти моральної шкоди та фактори, що впливають на її величину, на наш погляд, їх дослідження дасть відносно точну оцінку розміру моральної шкоди працівникові внаслідок заподіяння шкоди при виконанні праці своїх обов'язків.

Ключові слова: моральна шкода, нещасний випадок, професійне захворювання, трудові відносини, моральні страждання, компенсація.

Summary

Soroka O. P. Non-pecuniary damage due to accidents and occupational diseases: some topical issues. – Article.

The relevance of the article is that according to some foreign researchers, the damage to health at work and the associated losses for countries can be estimated at 4-5% of total gross national product. In this regard, the urgent task is the rational planning of measures to prevent or minimize injuries and occupational diseases, which is associated primarily with the need to assess the damage from their consequences. Currently, there are several different approaches to structuring and quantifying the damage from loss of health due to an accident and the impact of harmful factors of the production environment. Most of the research concerns the specifics of compensation for material damage, while compensation for non-pecuniary damage due to accidents and occupational diseases at work requires detailed study and analysis. Target of research consider the essence of non-pecuniary damage due to accidents and occupational diseases at work in terms of labor relations. Some topical issues of understanding the essence of the task of non-pecuniary damage due to accidents and occupational diseases at work

are considered. The structure of moral damage is formed. moral damage consists of four components: 1) physical, which includes pain, dizziness, shortness of breath and so on; 2) moral, which can include fear, grief, anxiety, etc.; 3) psychological – it's stress, shock, depression and so on; 4) property – lost profits (opportunities), opportunity costs, etc. Features of moral damage are analyzed. The case law on compensation for non-pecuniary damage due to occupational diseases at work is considered and analyzed. It is concluded that there is a need to take into account the components of non-pecuniary damage in order to provide a relatively accurate assessment of the amount of non-pecuniary damage to the employee due to damage to health in the performance of their duties. Thus, the difficulty of understanding the nature of non-pecuniary damage due to accidents and occupational diseases at work is due to the nature of this category. Because traditionally moral (non-pecuniary) damage is considered in the field of civil law. And the evaluative nature of this category causes difficulties and ambiguities in its application in practice. We believe that taking into account all the above components of non-pecuniary damage and factors affecting its magnitude, in our opinion, their study will give a relatively accurate estimate of the amount of non-pecuniary damage to the employee due to injury in the performance of his duties.

Key words: moral harm, accident, occupational disease, labor relations, moral suffering, compensation.